

Sociale veiligheid in de klas: inzicht en interventie

Leerlingen hebben een veilig schoolklimaat nodig om zich goed te kunnen ontwikkelen. De sociale dynamiek in de klas bepaald voor een groot deel in hoeverre leerlingen zich veilig en prettig voelen op school. Deze dynamiek wordt sterk beïnvloed door pesten of antisociaal gedrag. Hoe kun je als docent nu meer zicht krijgen op de klassendynamiek en hoe kun je deze dynamiek beïnvloeden? Op deze vragen proberen de onderzoekers van de VU met het project 'Competentieversterking van docenten met PestPlotter en Lesson Study: samenwerken aan sociale veiligheid in de klas' antwoord te krijgen.

Onrust in de onderbouw

De onderbouw van het voortgezet onderwijs kenmerkt zich door een onrustige sociale klassendynamiek. Leerlingen bevinden zich in een ontwikkelingsfase waarin zij hun grenzen verkennen, zich afzetten tegen docenten en waarin zij een weg zoeken naar zelfstandigheid. Daarnaast zorgt de vorming van de sociale hiërarchie voor onrust in de klassendynamiek. Leerlingen hebben veelal herhaaldelijk te maken met veranderingen in de klassensamenstelling, waardoor de strijd om de sociale hiërarchie vast te stellen in opvolgende jaren gevoerd wordt. Vaak uit dit zich in pestgedrag. Onrust in de klassendynamiek en met name pestgedrag heeft negatieve gevolgen voor het welbevinden van alle leerlingen in de klas (Nishina, & Juvonen, 2005).

Pesten

Uit onderzoek is gebleken dat tot wel een kwart van de kinderen in Nederland op een zeker punt gepest wordt (Veenstra et al., 2005). In ongeveer 80% van de gevallen gebeurt het pesten buiten het gezichtsveld of bewustzijn van de docent (Craig, Pepler, & Atlas, 2000). Docenten hebben mede hierdoor maar beperkt inzicht in de sociale dynamiek van hun klas. Ook is bekend dat docenten die zich bewust zijn van de aanwezigheid van pestgedrag in de klas, het lastig

vinden om zo te interveniëren dat het pesten ook daadwerkelijk stopt.

Er wordt van pesten gesproken als een leerling herhaaldelijk, doelgericht agressief gedrag vertoont richting een slachtoffer dat niet sterk genoeg is zich te verdedigen (Salmivalli, 2010). Dit pesten kan verschillende vormen aannemen. Er is een onderscheid te maken in

- fysiek pesten (slaan, duwen of blokkeren);
- materieel pesten (het afpakken of beschadigen van bezittingen);
- verbaal pesten (schelden of bedreigen);
- indirect relationeel pesten (roddelen en ondermijnen);
- direct relationeel pesten (negeren en buitensluiten);
- cyberpesten, dat zich online afspeelt en een verbijzondering van de laatst genoemde vormen is.

Pesten vindt veelal niet in isolatie plaats. Meerdere leerlingen zijn betrokken bij of getuige van het pestgedrag. Pesten is dan ook een dynamisch groepsproces waarin verschillende gedragsrollen te onderscheiden zijn. Naast *pesters* en *slachtoffers* zijn er *assistenten*, *aanmoedigers*, *verdedigers* en *buitenstaanders*. In het *pestkamp* worden initiatief nemende pesters bijgestaan door assistenten die meedoen met pesten en door aanmoedigers die het

pestgedrag vanaf de zijlijn stimuleren. In het *anti-pestkamp* wordt het slachtoffer bijgestaan door verdedigers die het voor hem of haar opnemen of in opstand komen tegen het pesten. Daarnaast is er een groep buitenstaanders die het pestgedrag afkeurt, maar alle betrokkenheid bij het pesten

Pesten vraagt om docenten die *inzicht* in pesten en de klassendynamiek hebben en hierin *durven* en *kunnen* *intervenieren*.

vermijdt. De unieke rolverdeling in de klas kan de gevolgen van het pesten voor elke leerling ernstiger (in het geval van een sterk pestkamp) of minder ernstig (in het geval van een sterk antipestkamp) maken en de klassendynamiek dus in meer of mindere mate verstoren (Salmivalli, Voeten, & Poskiparta, 2011).

Sociale veiligheid waarborgen

Sinds schooljaar 2015-2016 zijn scholen in het voortgezet onderwijs wettelijk verplicht de sociale veiligheid in hun klassen te waarborgen en op te treden bij problemen of spanningen in de sociale klassendynamiek. Hier ligt niet alleen een taak voor het zorgteam, maar ook voor de docent, die immers veel tijd met de klas doorbrengt. Er is aangetoond dat een competente en interveniërende docent een sterke positieve invloed heeft op het sociale veiligheidsgevoel van leerlingen (Veenstra, Lindenberg, Huitsing, Sainio, & Salmivalli, 2014). Het is dan ook belangrijk dat een docent, met name in de rol van mentor, pestgedrag weet te signaleren en snel en correct weet te handelen bij dergelijke knelpunten. Dit vraagt om docenten die *inzicht* in pesten en de klassendynamiek hebben en hierin *durven* en *kunnen* *intervenieren*.

Inzicht in pesten en de klassendynamiek is een voorwaarde voor adequaat intervenieren. Dit vraagt allereerst om een zekere bewustwording ten aanzien van pesten. Veel docenten ervaren relationeel pesten niet als pesten of ervaren dit als minder ernstig dan fysiek of verbaal pesten (Craig, Henderson, & Murphy, 2000). Dit terwijl juist het relationele pesten, met name het sociaal buitensluiten, de sterkste negatieve gevolgen voor slachtoffers teweegbrengt. Daarnaast wordt pesten soms als onderdeel van de normale ontwikkeling van pubers gezien, waar leerlingen mee om moeten leren gaan (Troop-Gordon & Ladd, 2015).

Durven en kunnen intervenieren blijkt voor veel docenten een uitdaging: zij zijn veelal didactisch sterk onderlegd, maar beschikken maar over beperkte kennis over de sociale klassendynamiek en een beperkt handelingsrepertoire in het intervenieren hierin. Hoewel er diverse antipestprogramma's ontwikkeld zijn voor het VO, is hiervan slechts een klein deel potentieel in staat pestgedrag terug te dringen (Wienke, Anthonijsz, Abrahamse, Daamen, & Nieuwboer, 2015). Een bijkomend nadeel van deze programma's is dat zij het pesten maar met maximaal 20% terugdringen en ook niet altijd effectief blijken (Veenstra, 2014). De aansluiting op de specifieke pestdynamiek ontbreekt.

Het is al met al belangrijk docenten – met name in de onderbouwklassen – ondersteuning te bieden bij het komen tot inzicht in de sociale klassendynamiek en het ontwikkelen en uitvoeren van maatwerk interventies die hierop aansluiten. In het project 'Competentieversterking van docenten met PestPlotter en Lesson Study: samenwerken aan sociale veiligheid in de klas' wordt docenten deze ondersteuning geboden.

Professionaliseringstraject docenten: PestPlotter en Lesson Study

In het project wordt onderzocht in hoeverre een docentprofessionaliseringstraject het inzicht van docenten in de klassendynamiek en vermogen hierin te intervenieren bevordert. Deelnemende docenten krijgen in het schooljaar 2018-2019 een professionaliseringstraject aangeboden, waarrond het onderzoek plaatsvindt. Dit traject bevat een integratie van twee krachtige middelen: de digitale screeningstool *PestPlotter* en de professionaliseringsmethode *Lesson Study*.

Pestplotter

De PestPlotter (Pronk & Goossens, 2016) is een digitale tool die het pestgedrag in een klas in kaart brengt. De PestPlotter bouwt voort op een eerder ontwikkelde peer-nominatie-procedure (Salmivalli, Lagerspetz, Björkqvist, Österman, & Kaukiainen, 1996). Leerlingen beantwoorden anoniem vragen over elkaars pest-gerelateerde gedrag en nomineren op deze wijze medeleerlingen voor de verschillende rollen in de pestdynamiek. De gecombineerde antwoorden van de leerlingen van een klas geven een duidelijk beeld van de unieke klassendynamiek.

De PestPlotter biedt docenten inzicht in de frequentie van pestrollen en pestgerelateerd gedrag in de klas. Daarnaast levert de PestPlotter sociale netwerkschetsen, die de pestdynamiek en sociale positie van leerlingen inzichtelijk maken:

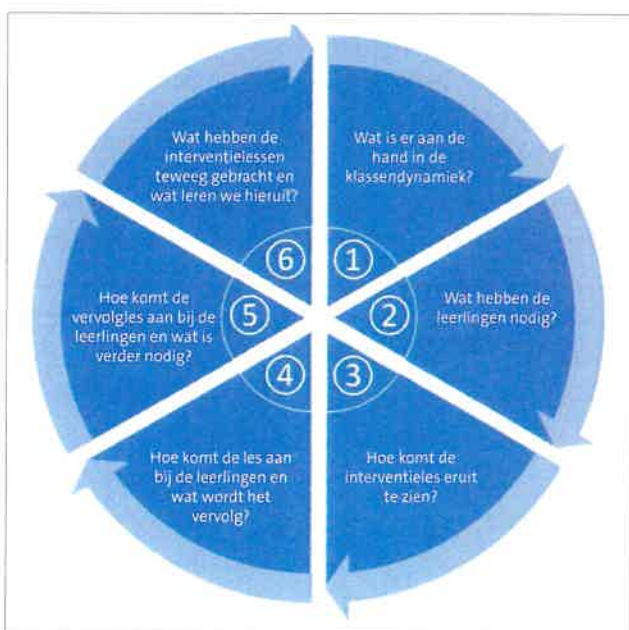
wie pest/verdedigd wie? wie is al dan niet populair/aardig?
Docenten krijgen op deze wijze actuele en specifieke informatie over de sociale dynamiek in hun klas.

Lesson Study

Lesson Study is een beproefde methodiek voor het versterken van de competenties van docenten. Een docententeam werkt in een professionele leergemeenschap aan het cyclisch ontwerpen, uitvoeren en evalueren van een les. Docenten ontwikkelen zich rondom leervragen over deze les, waarin het leren van leerlingen centraal staat. Komt de les tegemoet aan de onderwijsbehoeften van alle leerlingen en worden de lesdoelen ook werkelijk behaald?

Samenwerking tussen docenten is het belangrijkste kenmerk van Lesson Study: het heft de isolatie van lesgeven op en het geeft docenten de mogelijkheid om hun ervaringen en kennis te delen met collega's. Door het delen en observeren van elkaars praktijken en het systematisch observeren en bevragen van leerlingen ondersteunt Lesson Study de professionele ontwikkeling en versterkt het de onderzoekende houding van docenten (Schipper, Goei, de Vries, & van Veen, 2017).

Traditioneel richt Lesson Study zich op het vakdidactisch of het pedagogisch-didactisch handelen binnen een schoolvak. In dit project wordt de toepassing van Lesson Study uitgebreid naar de klassendynamiek: docententeams analyseren de uitkomsten van de PestPlotter en ontwerpen op basis hiervan interventielessen om de klassendynamiek positief te beïnvloeden.

Figuur 1. De zes bijeenkomsten van de Lesson Study-cyclus gericht op het interveniëren in de klassendynamiek

Projectopzet

Het project wordt in samenwerking met vijf VO-scholen vormgegeven en is dit schooljaar van start gegaan met een PestPlotter screening van een jaarlaag van een onderbouwafdeling in de scholen. Dit vond plaats voor de herfstvakantie, na ongeveer acht weken onderwijs waarin de klassendynamiek heeft kunnen ontstaan. Op basis van de screening zijn op elke school klassen geselecteerd waarin pestgedrag aanwezig is. Deze klassen en hun docenten staan centraal in het onderzoek. Lesson Study-teams worden gevormd uit vier tot zes docenten en mentoren die lesgeven aan een geselecteerde klas. Docenten die wel lesgeven aan de klas maar niet aan het Lesson Study-team deelnemen vormen de controlegroep in het onderzoek en worden tevens gevolgd in hun ontwikkeling.

Docenten in de Lesson Study-teams doorlopen twee Lesson Study-cycli gedurende twee periodes van drie maanden. Zij richten zich hierin op de sociale klassendynamiek van één klas. Een cyclus bestaat uit zes bijeenkomsten van circa twee uur (zie Figuur 1), waarin docenten de klassendynamiek analyseren op basis van de PestPlotter-uitkomsten en speerpunten voor de interventie kiezen (bijeenkomst 1), de onderwijsbehoeften en reacties van leerlingen inschatten (bijeenkomst 2), een interventieles planmatig ontwikkelen (bijeenkomst 3), de interventieles en vervolgles uitvoeren en evalueren (bijeenkomst 4 en 5) en reflecteren op de opbrengsten van de cyclus (bijeenkomst 6). Na het afronden van de eerste Lesson Study-cyclus, vullen de leerlingen uit de betreffende klassen de PestPlotter nogmaals in. Dit levert actuele informatie over de klassendynamiek voor de tweede Lesson Study-cyclus, die op gelijke wijze doorlopen wordt. De Lesson Study-teams worden ondersteund door het projectteam in de vorm van procesbegeleiding en inhoudelijke begeleiding bij het interpreteren van de PestPlotter-uitkomsten en de keuze voor interventies.

Het onderzoek binnen het project richt zich op de competentieversterking van docenten. Concreet wordt onderzocht of en in hoeverre het professionaliseringstraject effect heeft op (1) het inzicht van docenten in de sociale klassendynamiek, (2) de door docenten ervaren competentie in het interveniëren binnen de sociale klassendynamiek en (3) het door leerlingen ervaren klassenklimaat. Hiervoor worden voorafgaand aan het professionaliseringstraject en na afloop hiervan middels vragenlijsten en interviews verschillende data verzameld bij docenten in de Lesson Study-teams, docenten in de controlegroep en leerlingen in de deelnemende klassen.

Verwachte opbrengsten

Het project beoogt de handelingsverlegenheid van docenten in het waarborgen van de sociale veiligheid in klassen te verkleinen door hen passende handvatten te bieden. De verwachting is dat de ervaringen in het project leiden tot een uitbreiding van het handelingsrepertoire van docenten, waardoor zij de opgedane kennis en vaardigheden ook in andere klassen kunnen inzetten. Daarnaast zal het project diverse wetenschappelijke inzichten opleveren over de meerwaarde van de PestPlotter voor docenten, de werkzaamheid van de innovatieve toepassing van Lesson Study gericht op de klassendynamiek, en het effect van het professionaliseringstraject op het terugdringen van pesten en het versterken van het klassenklimaat.

Good-practices uit het project, uitgewerkte interventielessen met onderliggende casussen, zullen op een publiek toegankelijk digitaal platform gedeeld worden. Al blijft het effectief interveniëren in een unieke klassendynamiek maatwerk, de good practices bieden de onderwijspraktijk concrete voorbeelden en inspiratie voor het versterken van de sociale veiligheid in de klas.

(advertentie)

UITGEVERIJ BETELGEUZE

Ondersteuning voor leerling en leerkracht bij leerproblemen als gevolg van autisme, dyslexie, ontwikkelingsproblemen en gedragsproblemen

Lesmateriaal
Instructie
Toetsen
Audio cd's

lezen
spellen
rekenen
wiskunde

nederlands
engels
frans
duits

www.uitgeverijbetelgeuze.nl
klantenservice@uitgeverijbetelgeuze.nl
T 085 0130104

Literatuur

- Craig, W. M., Henderson, K., & Murphy, J. G. (2000). Prospective teachers' attitudes towards bullying and victimization. *School Psychology International, 21*, 5-21.
- Craig, W. M., Pepler, D., & Atlas, R. S. (2000). Observations of bullying in the playground and in the classroom. *School Psychology International, 21*, 22-36.
- Nishina, A., & Juvonen, J. (2005). Daily reports of witnessing and experiencing peer harassment in middle school. *Child Development, 76*, 435-450.
- Pronk, J., & Goossens, F. A. (2016). *De PestPlotter: Een diagnostisch instrument voor de pestdynamiek in de klas. Eindrapport STW Take-Off. Fase 1, beurs nummer 14458.* Interne publicatie.
- Salmivalli, C. (2010). Bullying and the peer group: A review. *Aggression and Violent Behavior, 15*, 112-120.
- Salmivalli, C., Lagerspetz, K. M. J., Björkqvist, K., Österman, K., & Kaukiainen, A. (1996). Bullying as a group process: Participant roles and their relations to social status within the group. *Aggressive Behavior, 22*, 115.
- Salmivalli, C., Voeten, M., & Poskiparta, E. (2011). Bystanders matter: Associations between reinforcing, defending, and the frequency of bullying behavior in classrooms. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology, 40*, 668-676.
- Schipper, T., Goei, S. L., de Vries, S., & van Veen, K. (2017). Professional growth in adaptive teaching competence as a result of Lesson Study. *Teaching and Teacher Education, 68*, 289-303.
- Troop-Gordon, W., & Ladd, G. W. (2015). Teachers' victimization-related beliefs and strategies: Associations with students' aggressive behavior and peer victimization. *Journal of Abnormal Child Psychology, 43*, 45-60.
- Veenstra, R. (2014). Groepsprocessen bij jongeren: Over pesten en ander probleemgedrag. *Kind & Adolescent, 35*, 86-99.
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Oldehinkel, A. J., De Winter, A. F., Verhulst, F. C., & Ormel, J. (2005). Bullying and victimization in elementary schools: A comparison of bullies, bully/victims and uninvolved preadolescents. *Developmental Psychology, 41*, 672-682.
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Huitsing, G., Sainio, M., & Salmivalli, C. (2014). The role of teachers in bullying: The relation between antibullying attitudes, efficacy, and efforts to reduce bullying. *Journal of Educational Psychology, 106*, 1135-1143.
- Wienke, D., Anthonijsz, I., Abrahamse, S., Daamen, W., & Nieuwboer, A. (2015). *Beoordeling anti-pestprogramma's: rapportage van de commissie voor het Ministerie Onderwijs Cultuur en Wetenschap.* Verkregen via: <http://www.nji.nl/Beoordeling-anti-pestprogrammas.pdf>.